

Weiss, Katarzyna

Polacy i sąsiedzi : dystans i przenikanie kultur

Dzieje Najnowsze 32/2, 231-235

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polacy i sąsiedzi — dystans i przenikanie kultur

W dniach 31 maja–1 czerwca 1999 r. w sali Rady Wydziału Filologiczno–Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego odbyło się sympozjum naukowe poświęcone złożonej problematyce relacji społeczno–kulturowych, świadomościowych, polityczno–międzynarodowych zachodzących między Polakami i grupami narodowymi szerszego bądź węższego styku sąsiedzkich oddziaływań w XIX i XX w. Sympozjum zostało przygotowane przez Zakład Historii Myśli i Kultury Politycznej XIX i XX wieku. Sesja zgromadziła przedstawicieli władz Uniwersytetu Gdańskiego, naukowców Polskiej Akademii Nauk, pracowników naukowych Instytutu Historii UG, Uniwersytetu w Grodnie, Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku, Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, słuchaczy Studium Doktoranckiego Historii oraz Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego.

Gości i uczestników sympozjum przywitał, w imieniu organizatorów, prof. Roman Wapiński. Omawiając problemowy układ programu sympozjum, wyjaśnił, iż problematyka wraz z toczącą się nad nią dyskusją skupiona będzie w dwóch blokach tematycznych, tj. kwestiach wschodnich oraz zachodnich sąsiedzkiej współobecności narodowej.

Prof. R. Wapiński wskazał na potrzebę wielopłaszczyznowej analizy zjawisk narodu, kultur narodowych oraz zagadnień związanych z kształtującymi się na przestrzeni wieków stosunkami między społecznościami narodowymi, a także konieczność odróżnienia „rytmu codzienności” od wydarzeń niecodziennych, spektakularnych w tych wzajemnych kontaktach. Podkreślił również celowość skoncentrowania badawczego nad odpowiedzią na pytanie dotyczące postrzegania wizerunku Polski przez różne narodowo grupy kulturowe.

Merytoryczną część sympozjum rozpoczął prof. Zbigniew Opacki (Instytut Historii UG) wykładem nt. „Płaszczyzny relacji polsko–rosyjskich na Kresach Wschodnich. Zarys problematyki”. Autor zanalizował złożoność zagadnień dotyczących stosunków polsko–rosyjskich na Kresach Wschodnich. Sygnalizując różnorodność czynników wpływających na stan wspomnianych kontaktów, omówił znaczenie takich elementów, jak: czynnik państwowy i na jego bazie uformowane relacje podstawowe, funkcje edukacyjne i świadomościowe szkolnictwa, a także relacje obyczajowe i ich odniesienia narodowe.

Drugim prelegentem był prof. Eugeniusz Koko (Instytut Historii UG), który wygłosił referat „Rusini czy Ukraińcy? Kształtowanie się nowoczesnego narodu ukraińskiego w poglądach Franciszka Rewity–Gawrońskiego”. W swoich rozważaniach zwrócił uwagę na specyfikę postrzegania obszaru i ludności Ukrainy jako terytorium zespalającego różne narodowości, obszaru ujmowanego przez F. Rawitę–Gawrońskiego w kategoriach teraźniejszego trwania,

nie w perspektywie przyszłych dokonań w pełni suwerennego państwa, funkcjonującego samodzielnie na arenie międzynarodowej. Referent wskazał także na niebezpieczeństwo spływania spostrzeżeń, pobieżność myśli oraz uproszczeń przekazów dotyczących stopnia rozwoju poszczególnych narodów czy typowości ich osiągnięć kulturowych.

Następnie zabrała głos prof. Urszula Jakubowska (Instytut Badań Literackich PAN), wygłaszając referat pt. „My Lwowianie. Pamiętnikarskie wyobrażenia obrazu społeczności Lwowa do 1939 r.” Zaprezentowała w nim źródła, jak to określiła, tzw. magicznego myślenia charakteryzującego się dążnością do mitologizowania przeszłości we wspomnieniach Lwowian. Przedstawiła także czynniki wpływające na specyfikę rekonstrukcji minionego czasu w relacjach pamiętnikarskich mieszkańców międzywojennego Lwowa.

Zamykająca pierwszy blok tematyczny ożywiona dyskusja skoncentrowała się wokół kwestii dotyczących różnorodności przyczyn zamykania się grup narodowych, którą akcentował prof. Tadeusz Stegner i dr Grzegorz Berendt (obaj z Instytutu Historii UG) oraz zagadnień projekcji świata dawnego i trudności badawczych z nią związanych, co rozpatrywali w perspektywach kulturowej, mentalnej i politycznej prof. Z. Opacki, prof. U. Jakubowska, prof. R. Wapiński.

Z następnym referatem, zatytułowanym „Polacy wobec ludności ukraińskiej przesiedlonej w ramach akcji «Wisła» na zachodnie i północne ziemie Polski (do 1956 r.)”, wystąpił mgr Igor Hałagida (Studium Doktoranckie Historii UG). Podkreślił fakt występowania dwóch wyznaczników kreowania stosunku Polaków względem ludności ukraińskiej przesiedlanej w ramach akcji „Wisła”, którymi były z jednej strony oficjalne założenia polityki władz prowadzonej wobec Ukraińców, z drugiej zaś relacje z życia codziennego. Przedstawił ponadto kwestie związane z czynnikami mającymi wpływ na postrzeganie obu wymienionych grup narodowych.

Problematyce narodowościowej na Pomorzu Gdańskim w latach 1945–1956 poświęcił uwagę dr Maciej Hejger (Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku) — „Stosunki narodowościowe na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej (do 1956 r.) — relacje międzygrupowe”. Autor omówił w nim zagadnienia dotyczące cech charakterystycznych grup narodowościowych Pomorza. Zanalizował także zjawiska mogące oddziaływać ograniczająco na proces tworzenia więzi narodowych, takie jak: bariera językowa, odmienności kulturowe, odczuwanie obcości wzajemnych kontaktów, izolacjonizm kulturowo–narodowy, różnice cywilizacyjne, formowanie się stereotypów w relacjach z innymi grupami narodowymi, różnice wyznaniowe, zalegające w „pamięci zbiorowej” historyczne obrazy minionych stosunków narodowych, krzywd, uraz itp.

Chronologicznie zbieżne referaty mgr. I. Hałagidy i dr. M. Hejgera wzbudziły zainteresowanie dyskutantów, których spostrzeżenia oscylowały wokół zagadnień obcości odczuwanej względem innych grup narodowych, np. żydowskiej czy niemieckiej. Między innymi dr G. Berendt zauważył, iż istotne dla kształtowania się stosunków między grupami narodowymi jest samo miejsce ich zamieszkiwania, bliższe i dalsze ich otoczenie, wpływające przez np. toczącą się w nim sytuację gospodarczą, społeczną, napięcia obyczajowe na atmosferę kontaktów narodowych. Prof. R. Wapiński natomiast stwierdził, iż w skali globalnej pewne efekty integracyjne narodowo przynoszą także elementy związane z codziennym przywykaniem do siebie różnych narodowo grup, nie utożsamiających się ze sobą, lecz przyzwyczajających się do wspólnej obecności na jakimś terenie.

Po przerwie mgr Magdalena Kreft (Studium Doktoranckie Filologii Polskiej) ukazała stosunek Elizy Orzeszkowej do ludności białoruskiej w świetle jej twórczości i życia w prelekcji pt. „Orzeszkowa wśród Białorusinów”. Referent odniosła się w niej do ludowych sympatii

E. Orzeszkowej, do jej ciekawości badawczej poświęconej społeczności białoruskiej. Wskazała jednocześnie, iż zainteresowania autorki *Nad Niemnem*, *Dziurdziów*, *Chama* czy *Wisły* nie były wyrazem jej „sentymentalnej ludomani”, gdyż dostrzegała rzeczywiste problemy Białorusinów, ich wady i zmyry moralne, a także projektowała plany naprawy zastanej sytuacji i pomocy grupie białoruskiej.

Kolejnym mówcą był doc. Szwed (Uniwersytet w Grodnie). W referacie „Zagadnienia kształtowania się świadomości narodowej Białorusinów” zrelacjonował proces rozbudzania się wśród ludności białoruskiej poczucia przynależności do jednej grupy narodowej. Prelegent scharakteryzował także czynniki decydujące o intensywności krystalizowania się zrębów i rozwoju uformowanej w pełni świadomości narodowej Białorusinów.

Ostatnim wykładem pierwszego dnia sympozjum było wystąpienie „Od «Kaziuków» do Maritaina” mgr. Antoniego Kakareko (pracownik Biblioteki Głównej UG), poświęcone środowiskom akademickim Wilna. Autor w referacie omówił charakter społeczności uniwersyteckich, zainteresowania współtworzących je studentów, ich orientację społeczno-polityczną oraz działalność kulturalną i aktywność towarzyską członków grup studenckich.

Dyskusja zamykająca obrady 31 maja traktowała głównie o kwestiach podmiotowości Białorusinów, sygnalizowanej stosunkiem do nich Elizy Orzeszkowej, co rozstrzygali m.in. prof. E. Koko, prof. T. Stegner i mgr M. Kreft. Na zakończenie prof. R. Wapiński przedstawił kilka spostrzeżeń dotyczących ideologizacji historii oraz mitologizacji przeszłości. Pokusił się także o refleksję związaną z potrzebą odpowiedzi na pytania natury ogólniejszej, tj. np. w jakim stopniu wszelkie narodowe, kulturowe sentymenty wypływają z mniej lub bardziej uświadamianego własnego interesu narodowego albo — gdzie kończy się sentyment, a zaczyna nostalgia za wieloetnicznością, wielobarwnością Rzeczypospolitej, a gdzie daje o sobie znać żal spowodowany niepodjęciem prób wynaradawiania innych grup etnicznych, kulturowych czy samych narodów. Dokonał ponadto uściślenia terminologicznego dotyczącego określenia „odrodzenia narodowe”, które uznał za niefortunne w odniesieniu do ludności białoruskiej. Używanie go bowiem mogłoby oznaczać przyjęcie fałszywego ustalenia, iż jako wspólnota narodowa Białorusini funkcjonowali już wcześniej, tj. byli w przeszłości wspólnotą wyobrażoną i mieli wyraźnie wykreowaną tradycję białoruską.

Drugi dzień gdańskiego sympozjum rozpoczął prof. Roman Wapiński merytorycznym wprowadzeniem dotyczącym różnorodności styków kulturowych, m.in. warunkujących charakter zróżnicowanych dystansów narodowych.

Pierwszy z referatem „Polacy wobec ludności prowincji nadbałtyckich w II połowie XIX i początkach XX w.” wystąpił mgr Arkadiusz Janicki (Studium Doktoranckie Historii UG). Zostały w nim zawarte treści związane m.in. z kwestiami typowymi dla postrzegania przez Polaków terenów i ludności prowincji nadbałtyckich, środowiskami polskimi zainteresowanymi problemami tychże, stereotypami i ich wpływem na wzajemne narodowe oddziaływania. Prelegent dokonał także porównania specyfiki rozwoju oraz cech typowych charakteryzujących ludność łotewską, estońską i niemiecką zamieszkującą prowincje nadbałtyckie.

Następnym wykładem był referat „*Kirgizi* — między fascynacją a odrazą”, wygłoszony przez mgr. Bartosza Wiśniewskiego (Studium Doktoranckie Filologii Polskiej). Autor odniósł się do literackich wizji specyfiki kulturowej Kazachów. Zanalizował np. na podstawie *Kirgiza* Gustawa Zielińskiego typowość postrzegania ludu kirgizkiego, jego kultury i funkcjonowania w realiach codzienności.

Jako kolejny głos zabrał dr Grzegorz Berendt (Instytut Historii UG) z referatem prezentującym „Obraz ludności żydowskiej we wspomnieniach polskich uczestników walk o granice

1918–1920”. Prelegent poruszył w nim reprezentatywne dla trzydziestu ośmiu wspomnień sprzed II wojny światowej refleksje dotyczące „wątku żydowskiego”. Rozpatrywał zagadnienia z punktu widzenia czterech problemów, a mianowicie tego, w jaki sposób wspomnienia oddają udział Żydów w polskim czynie zbrojnym 1918–1920, jak są widziane relacje między żołnierzami obu stron, postrzeganie problemu „żydokomuny” lub „żydobolszewizmu” oraz jak wizerunek ludności żydowskiej we wspomnieniach ma się do obrazu innej ludności niepolskiej.

Dyskusję nad pierwszymi trzema referatami zdominowała kwestia żydowska i kirgizka. Głównymi jej wątkami były zatem, sygnalizowane m.in. przez prof. U. Jakubowską, prof. R. Wapińskiego i prof. E. Koko, zagadnienia postrzegania ludności żydowskiej przez pryzmat prowadzonych przez nią interesów i korzyści czerpanych dzięki takiej, a nie innej, w danej sytuacji, postawie, jak również podkreślane przez prof. Tadeusza Stegnera i prof. R. Wapińskiego w odniesieniu do Kirgizów specyficznie europocentryczne widzenie ludów pozaeuropejskich, traktowanych często w kategoriach egzotycznej odmienności, plemiennej dzikości, dziwnego, niespotykanego „eksponatu muzealnego”.

Problematyka narodowościowo–kulturowo–wyznaniowa stała się natomiast tematem dwóch następnych referatów, tj. dr. Grzegorza Jasińskiego (Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie) pt. „Warmia i Mazury: Polacy, Niemcy, Mazurzy, Warmiacy; katolicy, ewangelicy” oraz prof. Tadeusza Stegnera (Instytut Historii UG) zatytułowanego „Śląsk Cieszyński: Polacy, Niemcy, Czesi, Ślązacy, Słowacy; katolicy–ewangelicy”. Pierwszy z prelegentów zajął się szeroko rozumianymi kwestiami porównawczymi dotyczącymi terytorium, nazewnictwa i problemów językowych, kultury, obyczajów, wiary i religii, spraw społecznych, poziomu cywilizacyjnego Warmii oraz Mazur. Drugi zaś przemianami XIX w. zachodzącymi na terenach Śląska Cieszyńskiego. Autor prześledził także etapy procesu narodotwórczego na Śląsku Cieszyńskim, cechy charakterystyczne kontaktów na styku obywatel–państwo, wpływ zależności terytorialno–narodowych dotyczących utożsamiania się części ludności Śląska Cieszyńskiego z ojczyzną ideologiczną oraz znaczenie dystansów kulturowych, cywilizacyjnych, politycznych, ekonomicznych dla kreowania kontaktów między grupami narodowymi.

Wystąpieniem otwierającym obrady po przerwie była prelekcja prof. Marka Stażewskiego poświęcona stosunkom polsko–niemieckim miast pomorskich po 1918 r., zatytułowana „Miasta Pomorza. Kształtowanie się relacji między społecznościami niemiecką i polską po I wojnie światowej”. Referat traktował o: specyfice tworzenia się skupisk miejskich i odmiennych w nich kontaktach społecznych, różnych płaszczyznach relacji polsko–niemieckich, do których należały sfery kulturalnych i politycznych, ekonomicznych i psychologicznych oddziaływań.

Zagadnienia świadomościowo–propagandowe odzwierciedlające realia kulturowego pogranicza polsko–niemieckiego w Wolnym Mieście Gdańsku zaprezentowano w referacie „Relacje polsko–gdańskie w polskiej myśli i propagandzie okresu międzywojennego”, autorstwa mgr Katarzyny Weiss (Studium Doktoranckie Historii UG). Autorka przedstawiła procesy charakterystyczne dla polskiej myśli propagandowej dotyczącej stosunków polsko–niemieckich w Gdańsku, zjawiska nasycania propagandy stereotypowym ujmowaniem toczącej się w Wolnym Mieście konfrontacji narodowej. Wskazała ponadto na zależność kulturowego oblicza nadmotławskiego miasta od współtworzących go polskich środowisk propagandowych, identyfikacji i tożsamości narodowej, walencji, konwersji narodowej, czy tradycjonalizmu postrzegania kontaktów narodowych.

Z referatem zamykającym obrady „Polonia w międzywojennym Szczecinie — «oblężona twierdza», «wysunięta placówka» czy «nieunikniona asymilacja?»”, wystąpił dr Wojciech Skóra (Instytut Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku). Prelegent poświęcił uwagę krytycznym rozważaniom nad sytuacją Polonii szczecińskiej. Dokonał analizy rozróżnień dotyczących ujmowania życia Polaków w Szczecinie, ustalając, iż „oblężoną twierdzą”, zamkniętą, samowystarczalną kulturowo lub społecznie nie były nigdy szczecińskie środowiska polonijne, ewolucja znaczeniowa zaś między pozostałymi kategoriami dokonała się na początku lat 30. XX w.

Dyskusję na zakończenie drugiego dnia obrad zainicjował dr G. Jasiński, zwracając uwagę na fakt manipulowania grupami mniejszościowymi na wielu terenach styku i pograniczy lub gett narodowych. Prof. M. Stażewski i dr G. Berendt natomiast rozważali zagadnienia związane z działalnością konsulatów w okresie międzywojennym. Ponadto refleksję nad kategorią „oblężonej twierdzy” postrzeganej przez pryzmat społeczności gettovej wyraził prof. R. Wapiński.

Po zakończeniu dyskusji prof. R. Wapiński dokonał naukowego podsumowania gdańskiej sesji, stwierdzając fakt różnorodności poruszanych zagadnień dotyczących dystansów oraz przenikania kultur w relacjach między Polakami i ich sąsiadami. Podkreślił także wagę wielostronnych badań, wykorzystujących wszechstronnie różnorodne materiały źródłowe. W słowie kończącym sympozjum prof. R. Wapiński podziękował wszystkim prelegentom, uczestnikom i gościom konferencji, wyrażając zadowolenie z jej rezultatów, zapowiedział jednocześnie, iż materiały z niej zostaną opublikowane w odrębnym tomie.

Katarzyna Weiss
Gdańsk